

TEMA 4

Konger og krige, stater og folk

Stats- og nationsdannelse i Danmark og Europa ca. 500-1900

4.0

Temaindledning

Forestil dig en lokal fodboldklub, der gennem længere tid har været plaget af tyveri og hærværk. Da formanden endelig finder ud af hvem de skyldige er, samler han et stort tæskehold af klubmedlemmer. De opsøger ballademagerne og smadrer deres tænder, brækker nogle ribben og forårsager både hjernerystelser og indre blødninger.

I Danmark ville denne opførsel medføre en fængselsstraf til formanden og hans venner. Privat voldsudøvelse er i udgangspunktet fuldstændig uacceptabelt, også selvom man har været udsat for en forbrydelse. Det er kun staten, der har ret til at udøve vold, fx når politiet slår med knipler for at opløse en demonstration. Civile må kun udøve vold i selvforsvar, og selv dér er det efterfølgende staten der vurderer, om voldsudøvelsen lå inden for loven.

Men i det meste af Danmarks historie har det været almindeligt og accepteret, at privatpersoner, især stærke slægter og indflydelsesrige stormænd, udøvede vold for at varetage deres interesser. Det var først i løbet af 1600-tallet, at den danske stat blev stærk nok til for alvor at begrænse mængden af privat vold. Springer vi tilbage til fx 1000-tallet var der intet statsligt politi eller retsvæsen, simpelthen fordi der ikke fandtes nogen dansk stat. Der eksisterede et dansk kongerige, og det var ved at blive en stadig mere stabil institution, men nogen stat var det endnu ikke.

Danmark er langt fra unikt. I det meste af middelalderen (perioden 500-1500) var Europa præget af kongeriger med ganske svage statsstrukturer. Fra omkring 1400 begyndte stater dog at vokse frem, og i de næste århundreder voksede de hastigt i indflydelse og magt. Staterne begyndte at opkræve markante skatter, straffe lovbrud og generelt præge samfundslivet. Omkring 1700 kan man tale om *moderne stater* med domstole, begyndende politivæsen og ansatte embedsmænd, der sikrede, at statens vilje blev ført igennem overfor de ofte forskellige folkeslag, som staten herskede over. I 1800-tallet skete endnu et væsentligt nybrud, idet europæerne begyndte at indrette deres stater som *nationalstater*. Grænser blev justeret som følge af krig og diplomati, så hver stat i højere grad repræsenterede et specifikt folkeslag, en specifik nation. Samtidig begyndte repræsentanter for de folkeslag, der endnu ikke havde deres egen nationalstat, at kræve, at deres folkeslag også fik egen nationalstat.

Temaets fokus

Dette tema belyser Europas vej fra middelalderkongeriger til nationalstater. Særligt lægges fokus på Danmarks udvikling som et konkret eksempel på bredere europæiske tendenser. Målet er at belyse følgende overordnede spørgsmål:

Hvem havde magten i middelalderens europæiske kongeriger, når der ingen stater fandtes? Hvordan opstod, i udkanten af Europa, et dansk kongerige? Og hvordan blev Danmark og de øvrige europæiske kongeriger gradvist omdannet til moderne stater og nationalstater?

Tidsmæssigt belyser dette tema perioden ca. 500-1900. Omkring år 500 var Det Vestromerske Rige – et mægtigt imperium, der havde hersket over store dele af Europa i århundreder – kollapsede. Hvor Romerriget før havde hersket, fandtes nu mindre kongeriger. År 500 som startår giver i et vist omfang også mening når vi ser på Danmarks historie. Det er lidt før 500, at de første tegn på en centralmagt dukker op i det danske område, og det er i 500-tallet, at tekstkilder for første gang nævner ordet *daner*. Temaet bevæger sig herefter op gennem dansk og europæisk historie til omkring 1900, hvor en række europæiske nationalstater var ved at tage form.

Geografisk er temaets hovedfokus som nævnt på Danmark, med løbende udblik til udviklingen i Europa. Det er dog værd at tilføje, at udblikket til Europa primært er til *det vestlige* Europa, dvs. omtrent det område, der i middelalderen var præget af den katolske kirke. Samtidig er det vigtigt at pointere, at temaet fokuserer på *generelle tendenser* i europæisk statsudvikling, men at der samtidig var undtagelser og afvigelser fra normen, som ikke omtales i temaet.

Emnemæssigt er temaets hovedfokus især politisk historie. Dvs. temaet zoomer ind på magt, magthavere og styreformer, og hvordan dette har formet menneskers liv. Indimellem inddrages også idehistorie (fx ideer om, hvordan magten bør være indrettet), økonomisk historie (fx når store økonomiske forandringer ændrer på magtfordelingen) og kulturhistorie (fx pointer om national identitet).

Relevans?

Hvorfor er det overhovedet værd at beskæftige sig med Danmark og andre europæiske staters opståen og udvikling?

Nogle vil svare, at man hermed får kendskab til nationens oprindelse, altså hvordan Danmark blev til et politisk og kulturelt fællesskab og udviklede sig til den nationalstat, vi har i dag. Andre vil modsat pege på, at vi – ved at studere Danmarks historie – faktisk indser, at Danmark er del af en fælles europæisk historie. Formodningen hos begge parter er, at vi gennem mødet med fortiden opbygger vores identitet som danskere og/eller europæere.

Selv hvis identitet ikke er målet, er der andre argumenter. Gennem Danmark og Europas politiske historie 500-1900 møder vi fortidige styreformer og fremmedartede måder at organisere samfund på. I dag er vi vant til at tænke verden som opdelt i klart afgrænsede stater. Ved at studere Europas fortid får vi glimt af en ganske anden måde at indrette samfund på. Måske får vi endda bedre mulighed for at forstå de dele af verden, som fortsat er præget af svage statsstrukturer.

Derudover får vi langt bedre forudsætninger for at forstå Europas videre historie efter 1900.

Endelig kan man sige, at det europæiske system af nationalstater på forskellig vis er blevet eksporteret til resten af verden. Over det meste af kloden finder man i dag moderne stater der regulerer, reformerer og regerer på vegne af hvert deres folkeslag. Dette gør det endnu mere væsentligt at vide, hvordan moderne stater opstod.

Temaets opbygning

Kapitel	Indhold
4.1 Nye kongeriger i Europa og Danmark. 500-1400.	Om hvorfor og hvordan middelalderens Europa var præget af svage statsstrukturer og derfor relativt svage konger, foruden relativt stærke adelsfolk og en stærk selvstændig katolsk kirke.
4.2 Den danske rigsdannelse – 500-1400.	Om udviklingen af et dansk kongerige, herunder hvordan Danmark blev et kristent rige der i stigende grad lignede de øvrige europæiske kongeriger. Derudover belyser kapitlet hvordan Danmark i perioden hyppigt var præget af borgerkrige, oprør og andre former for intern vold.
4.3 Statsdannelsesprocesser 1400-1700	Om hvordan byernes vækst, pavekirkens kriser (herunder reformationen), den militære udvikling og nye ideer om suverænitæt førte til stærkere konger og tydeligere statsstrukturer. Om hvordan magtcentraliseringen i Danmark førte til enevælde og en stærkere stat.
4.4 Nationsdannelse i Danmark og Europa	Om hvornår og hvordan national identitet opstod i Europa og Danmark. Derudover belyser kapitlet, hvordan Europas stater – herunder Danmark – fra 1800 og frem udviklede sig i retning af nationalstater.
4.5 Hvorfor blev Europa aldrig et imperium igen?	Om hvorfor et stabilt imperium aldrig kom til at dominere Europa igen efter Romerrigets fald. Forklaringerne vil dels fokusere på politiske forhold i Europa, dels på geografi.

4.1

Kongemagt, adelsmagt og kirkemagt i Europa, 500-1400

I Europa lever vi i dag med stater, der har massiv indflydelse på vores liv. Via uddannelsesinstitutioner, hospitaler, færdselsregler, fødevaretilsyn og miljøregulering mærker vi statens aftryk. Vi betaler markante afgifter og skatter til staten, men har til gengæld også en forventning om, at hvis der udbryder ballade i nabolaget, vil det statslige politi dukke op for at stoppe uroen. Og vi ved, at skulle vi blive udsat for en grov uretfærdighed, kan vi fremføre vores sag ved de statslige domstole.

Men de stærke europæiske stater er et ret nyt fænomen. I århundrederne mellem 500 og 1400, dvs. hovedparten af den periode som kaldes middelalder (500-1500), fandtes der ikke reelle stater i Europa. Der var masser af konger, der erklærede, at de herskede over hvert deres rige. Men disse konger var ikke i nærheden af at kunne påvirke indbyggernes liv på den måde, som moderne stater kan.

Kapitlets centrale problemstillinger

- Hvorfor var middelalderens Europa præget af svage statsstrukturer, og hvad kendetegnede den politiske organisering, når der ingen reelle stater fandtes?

Romerrigets efterfølgere

Inden vi ser nærmere på tiden 500-1400, kan vi kort betragte tiden før middelalderen. Indtil 400-tallet herskede **Romerriget** nemlig over store dele af kontinentet. Romerriget var et vældigt imperium med et skattefinansieret militær, omfattende handel, store byer og en organiseret kristen kirke. Men i løbet af 400-tallet brød den vestlige del af imperiet sammen, dels som følge af invasioner fra nordøst af **germanske krigsherrer** og deres hære, dels som følge af intern splid og svaghed.

Det vestromerske riges sammenbrud betød, at et ganske andet Vesteuropa tog form. Handelen svandt ind, fordi der ikke længere fandtes et stort imperium til at vedligeholde veje og havne eller som kunne beskytte handelsrejsende mod pirater og landevejsrøvere. Mindre handel medvirkede til, at byerne skrumpede eller forsvandt, og dermed forsvandt også den sofistikerede romerske bykultur med dens mange læsekyndige.

Europæiske kongeriger og folkeslag efter det Vestromerske riges endelige kollaps i 476. Nb. Romerriget strakte sig aldrig til Irland, Skotland, Tyskland, Danmark og Sydsverige, selvom disse områder også er farvede på kortet.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Europe_and_the_Near_East_at_476_AD.png

Derudover blev Europa efter Romerrigets fald præget af en helt anderledes politisk struktur. I stedet for ét dominerende imperium opstod nu en række mindre kongeriger, idet de germanske krigsherrer udråbte sig til konger over de områder, de havde erobret. Mange af disse riger forsvandt igen som følge af intern splittelse eller fjendtlig erobring, men nye opstod i deres sted, hvoraf nogle med tiden blev til relativt stabile fyrstendømmer. Også i Centraleuropa, Østeuropa og Skandinavien, regioner der aldrig havde været del af Romerriget – opstod i løbet af middelalderen en række relativt stabile fyrstendømmer – fx Ungarn, Polen, Danmark, Norge og Sverige.

Fra skattefinansieret militær til private hære

Også magtforholdene internt i hvert middelalderkongerige var markant forskellige fra Romerriget. Dette er især tydeligt, når man ser på militærets udvikling. Det romerske militær havde været finansieret af statens skatteindtægter, der blev brugt til at betale soldaterne løn for deres tjeneste. De nye middelalderkongeriger byggede i stedet deres militær på en elite af krigere, der blev betalt med store jordområder, kaldet **len**. Kongerne havde nemlig ofte erobret jord til rådighed, de kunne dele ud af. Til gengæld svor krigerne troskab overfor kongen.

Dette system med jordejende krigereliter kom i store træk til at kendetegne Europa i resten af middelalderen. Krigereliten kunne nemlig ofte lade jorden gå i arv til deres sønner, der så overtog rollen som kongens krigere. Gradvist udviklede disse krigere sig til en **adel**, dvs. en

permanent overklasse med særlige privilegier. Fx var adelen ofte fritaget for selv at betale skat og havde samtidig ret at opkræve afgifter og bøder fra befolkningen i deres len. Indtægterne herfra brugte adelsmændene blandt andet på at anskaffe sig dyrt militært udstyr som stridshest, sværd, skjold og rustning. Udstyret markerede, at adelen var noget ganske særligt, nemlig **riddere**. De største jordejere – hertuger, grever, baroner og lignende – kunne endda etablere små private hære og bygge store borge, hvor de kunne søge beskyttelse.

Feudalsamfund og svage stater

En del forskere har brugt betegnelserne **feudalsamfund** og feudalisme til at beskrive dette system. Begrebet feudalsamfund er blevet defineret på forskellige måder, men grundlæggende er systemet kendetegnet ved, at de funktioner, som i dag hører under statsmagten, var spredt på mange forskellige aktører. Militærmagt og skatteopkrævning var uddelegeret til adelen, der ofte også havde ansvar for at opretholde lov og orden. Med andre ord var middelalderens Europa præget af meget **svage statsstrukturer** i forhold til i dag.

Dette førte ofte til problemer for Europas monarker. Da monarkerne havde få skatteindtægter, var de i tilfælde af krig afhængige af adelens private hære. Og hvis adelen i et land ikke ønskede at lystre en konge, var hans magt stærkt begrænset. Godt nok havde adelsmændene typisk svoret en hellig ed om at være tro mod kongen, men i praksis blev sådanne eder jævnligt brudt. Kongernes styrke afhang i feudalsamfundet derfor i høj grad af, om de formåede at fastholde et stærkt netværk af loyale følgere.

De svage statsstrukturer fik også væsentlige konsekvenser for volden i samfundet. Dels var der sjældent noget velfungerende retssystem, hvilket betød, at uenigheder jævnligt eskalerede til selvtægt og voldelige fejder (private minikrige) mellem slægter. Dels var der ikke et stærkt militær til at fastholde kongens magt. Dette førte jævnligt til **oprør og interne krige** i de enkelte riger, fx når adelsmænd var utilfredse med den siddende konge eller når en konge døde og efterlod sig flere sønner, der alle stræbte efter tronen.

Hvorfor skattesystemer blev opgivet

Man kan undre sig over, hvorfor kongerne valgte at uddelegere skatteopkrævning og militært forsvar til krigereliter? Hvorfor opretholdt kongerne ikke – som Romerriget og andre imperier længere mod øst – en statsmagt, der kunne opkræve skat og styre militæret?

En del af forklaringen er, at krigereliterne ønskede at blive betalt med jordbesiddelser, eftersom det gav status og magt. Derudover kan man sige, at skatteopkrævning er særdeles besværligt. Det forudsætter et højt informationsniveau og en hel del bogføring: Hvem skal betale, og hvor meget? Har skatteyderen opnået flere indtægter eller mere jord siden sidst? Har han allerede betalt? Lyver han om sine skatteforhold? Og hvad med skatteopkræveren – taler han sandt, når han afrapporterer om skatteindtægterne?

At holde styr på dette var vanskeligt i de europæiske middelalderriger, hvor få kunne læse og skrive og hvor skatteyderne typisk var fattige bønder, der nødig betalte skat af deres overskud. I den situation var det ofte lettere for kongerne at uddelegere skatteopkrævningen til lokale stormænd. Samtidig havde kongerne andre indtægter. De ejede egen jord, som de fik et overskud fra, og derudover kunne de skaffe sig midler ved at lægge afgifter på handel (told) og via bøder i forbindelse med retssager.

Den kristne kirke

De foregående afsnit understreger, hvordan middelalderens samfund var kendetegnet ved, at konger og adel deltes om magten. Men derudover fandtes der en tredje væsentlig magtfaktor, som både konger og adelsfolk måtte forholde sig til, i form af **den katolske kirke**. Men hvordan kunne en religiøs institution være en magtfaktor i sig selv?

Det grundlæggende svar er, at den kristne religion ikke blev styret af kongerne, men af kirken, og at kirken udgjorde en selvstændig autoritet i samfundet. Oprindeligt var kirken vokset frem i tæt tilknytning til den romerske stat, men da Romerriget brød sammen, udviklede kirken sig til en selvstændig institution. De næste århundreder spredte kirken sig til alle dele af Europa, og fik samtidig stadig større indflydelse på de samfund, som den var del af.

Øverst i kirkens hierarki sad paven i Rom. Under **pavemagten** fandt man ærkebisperne, der var ledere af regionale kirkeprovinser rundt om i Europa. Hver kirkeprovins var opdelt i en række **bispedømmer** ledet af hver sin biskop, som førte tilsyn med de lokale sognepræster. Ud over bispedømmerne fandtes der også kristne **klosterordener**. Dette var sammenslutninger af munke og nonner, som etablerede netværk af klostre rundt om i Europa.

Kirkens magt

Men dette forklarer stadig ikke, hvorfor kirken var en magtfaktor, som kongerne blev nødt til at forholde sig til. Kirkens indflydelse kom fra flere kilder. Nogle af de vigtigste var at:

- Kirken var en del af feudalsystemet. Bispesæder og klostre herskede ofte over store jorder, herunder de bønder der beboede kirkens jord. Jævnligt besad biskoper endda militærmagt, idet de havde riddere under sig og ejede egne borge.
- Kirken opkrævede **tiende**. Tiende var en skat på en tiendedel af al produktion – især pålagt bønderne. Den gav indtægter, som kunne bruges til at fremme kirkens interesser.
- Kirken havde også markant juridisk indflydelse. **Kirkelige domstole** varetog alle sager vedrørende

Middelalderens samfund beskrives ofte som værende udgjort af tre stænder: Gejstlighed ("dem, der beder"), adel ("dem der slås") og bønder ("dem der arbejder"), som på ovenstående illustration, der er fra en fransk bog fra 1200-tallet

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cleric-Knight-Workman.jpg>

ægteskab og arv, samt sager der vedrørte medlemmer af gejstligheden (kirkefolk). Endvidere havde kirken et stort antal skriftkyndige til sin rådighed, som stod for at nedskrive og fortolke samfundenes love.

- Endelig besad kirken en magtfuld rolle som troens værner. Kirken kunne f.eks. ekskommunikere trodsige konger og adelsfolk. **Ekskommunikation** betød, at man blev sat uden for det kristne fællesskab, hvilket var en alvorlig straf i et samfund, hvor religion havde en betydeligt større rolle end i dag.

Samarbejde og konflikt mellem konger og kirke

Selvom kirken var sin egen magtfaktor i middelalderens Europa, førte dette dog ikke nødvendigvis til et modsætningsforhold mellem kirken og kongerne. Kongerne omfavnede kristendommen, betalte for byggeri af kirker og klostre og beskyttede ofte kirkens folk mod vold og røveri. Paver og biskopper bakkede til gengæld op om kongernes ret til at herske, ligesom uddannede kirkefolk ofte hjalp med administrationen af kongernes områder.

Men jævnligt var der også voldsomme konflikter. Konger forsøgte fx at bestemme, hvem der skulle indsættes som ny biskop, når et bispesæde blev ledigt – eftersom der var stor magt forbundet med en sådan position. Samtidig blandede kirkefolk sig ofte i kongesønners tronstridigheder, ligesom paver forsøgte at tvinge konger til at adlyde deres vilje, ikke mindst i 11-1200-tallet, hvor pavestolen var på toppen af sin magt.

Middelalderens vold ramte også gejstligheden. Her ses den engelske kong Henrik 2's riddere, der i 1170 myrdede ærkebiskopen af Canterbury, Thomas Becket. Billedskildring fra 1200-tallet.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Thomas_Becket_Murder.JPGa

Sammenfatning

Efter Romerrigetets fald blev Europa præget af en række kongeriger, der ofte beskrives som feudalsamfund. Disse riger var nemlig kendetegnet ved, at vigtige beføjelser som skatteopkrævning og militærvæsen ikke lå under herskerens kontrol, men var fordelt rundt på samfundets elite. Dette system, der kom til at kendetegne Europa i det meste af middelalderen, medførte, at kongerne ofte var stærkt afhængige af, om adelsmændene i deres rige var loyale eller ej.

Endnu en magtfaktor i middelalderens Europa var den selvstændige katolske kirke, der besad både økonomisk, militær, juridisk og religiøs magt. Kirkens relation til kongerne varierede over tid og fra sted til sted. Somme tider var den kendetegnet ved samarbejde, somme tider ved konflikt.

Nøglebegreber i teksten

Romerriget
 Germanske krigsherrer
 Len
 Adel
 Riddere
 Feudalsamfund
 Svage statsstrukturer
 Oprør og interne krige
 Den katolske kirke
 Pavemagten
 Bispedømmer
 Klosterordener
 Sognepræster
 Tiende
 Kirkelige domstole
 Ekskommunikation

4.2

Dansk rigsdannelse 500-1400

Danmarks politiske historie 500-1400 kan fortælles som en langstrakt udvikling i retning mod et stadig mere stabilt kongerige. Historikere kalder processen for **rigsdannelse**, eftersom der på dette tidspunkt endnu ikke er tale om en egentlig statsdannelse.

Rigsdannelsesprocessen er samtidig en historie om vold. Dels hvordan krig og vold jævnligt smadrede stabiliteten og svækkede kongemagten. Dels hvordan vold indimellem medvirkede til at skabe en stærkere kongemagt. Lad os se nærmere herpå.

Kapitlets centrale problemstillinger

- Hvornår og hvordan opstod det danske kongerige?
- Hvad kendetegnede samfundsforholdene i det danske kongerige i middelalderen?

Danmark bliver til

Ligesom resten af Nordøsteuropa havde Danmark aldrig været del af Romerriget. Der boede skam mennesker i det danske område i den periode, hvor Romerriget dominerede Europa (fra 1. århundrede f.v.t. til 5. århundrede e.v.t.), men der fandtes på dette tidspunkt hverken en dansk stat eller blot et dansk kongerige.

Et af de første markante tegn på en centralmagt i Danmark stammer fra 400-tallet. Her blev der bygget en stor jordvold i Sønderjylland. Denne vold, som i dag går under navnet **Dannevirke**, har formentlig skulle beskytte mod angreb sydfra. Byggeriet kunne tyde på en stærk konge, der har kunnet udkommandere store grupper mennesker til at arbejde. Men Dannevirke er ikke bevis på et samlet dansk rige, blot at der i hvert fald i Sønderjylland var en mægtig høvding.

Fra 500-tallet findes de første europæiske tekstkilder, der nævner 'dancerne' som et separat folk i Skandinavien. I de følgende århundreder – især fra 700-tallet og frem, vokser antallet af kilder, der omtaler dancerne.

Det er også fra 700-tallet, at vi kan se flere tegn på, at en centralmagt i det danske område. Ribe blev systematisk anlagt som handelscenter ca. 705-710, og Dannevirke blev udbygget i 737. Mest imponerende blev der gravet en kanal tværs gennem øen Samsø i 726 –

Kanhavekanalen. Kanalbyggeriet var sandsynligvis iværksat af en konge der herskede over i hvert fald Østjylland og Vestsjælland, og som brugte kanalen til hurtigere at kunne sende krigsskibe mellem øst og vest.

Periodisering: Middelalder i Danmark og Europa

I historievidenskaben plejer man at inddele historien i perioder, bl.a. for at gøre historien lettere at overskue.

I europæisk historieskrivning bliver århundrederne mellem 500 og 1500 typisk betegnet som middelalderen. Perioden 500-1000 beskrives ofte som tidlig middelalder, mens perioden 1000-1300 kaldes højmiddelalder, og perioden 1300-1500 ofte går under betegnelsen senmiddelalder.

I Danmark har man haft en lidt anden tradition, hvor perioden ca. 400-800 kaldes yngre jernalder, og perioden ca. 800-1050 kaldes vikingetiden. Dvs. at dansk middelalders begyndelse sættes til 1050 eller evt. 1000. Også i Danmark opdeles middelalderen ofte yderligere. Perioden indtil 1340 kaldes enten tidlig middelalder eller højmiddelalder, mens perioden 1340-1536 kaldes senmiddelalder.

I dette og næste kapitel bruges den traditionelle danske inddeling dog ikke. I stedet er kapitlerne opbygget ud fra en anden periodisering, nemlig dels perioden 500-1400 (med titlen 'Dansk rigsdannelse'), og dels perioden 1400-1700 (med titlen 'Statsdannelsesprocesser').

Overvej:

Når man inddeler historien i perioder med hvert sit navn, former det vores opfattelser af fortiden, herunder hvad der var vigtigt og hvad der var mindre vigtigt. Hvilken betydning har det fx for vores opfattelse af tiden 800-1050, at disse 250 år kaldes 'vikingetiden'?

Hvorfor kan det nogle gange give mening at bruge andre periodeinddelinger (periodiseringer) end dem, som historiebøgerne plejer at bruge?

Fra begyndelsen af 800-tallet findes tekstkilder, der omtaler **Kong Godfred**, der herskede over det sydlige Jylland og sandsynligvis Fyn, Sjælland, Skåne og Sydnorge. Kilderne giver indtryk af, at Godfred var militært stærk, hvilket understøttes af arkæologiske fund. De viser bl.a., at der i hans regeringstid skete en styrkelse af Dannevirke.

Årsager til magtcentraliseringen frem mod 800

Hvorfor skete der tilsyneladende en centralisering af magten i løbet af 700-tallet? Vi ved det grundlæggende ikke, men historikere og arkæologer har formuleret en række mulige forklaringer:

- Måske skal vi finde svaret mod syd. I 700-tallet var der nemlig ved at opstå et stærkt nyt kongerige syd for Danmark – **Frankerriget**. Det er tænkeligt, at truslen om at blive erobret af frankerne fik lokale høvdinge og stormænd i det danske område til at alliere sig under en fælles danerkonges ledelse.
- **Voksende handel i Nordeuropa** udgør en anden forklaring på rigsdannelsen. Kongerne kunne opkræve told af de varer, der passerede deres område, fx gennem byerne Ribe og Hedeby, mod til gengæld at levere en vis form for sikkerhed. Toldindtægterne kunne kongerne bruge som gaver til rigets stormænd samt deres krigere – der dermed forblev trofaste støtter.
- En tredje forklaring handler om evnen til at iværksætte **vikingetogter**. I 700-tallet havde man i Skandinavien opnået evnen til at bygge kvalitetsskibe, drevet frem af årer og sejl. Fra slutningen af 700-tallet begyndte bevæbnede nordboer derfor at plyndre klostre og byer i Vesteuropa. Nogle af disse togter var arrangeret af danerkonger. Vi ved fx, at Godfred brugte sin militære styrke til at plyndre og afkræve beskyttelsespenge af nabosamfundene, bl.a. i det nuværende Nordtyskland. Gevinsterne kunne han bruge til at styrke sin hjemlige magt. Godfreds kongerige var – som mange andre af fortidens riger – en slags bandekriminalitet i stor skala.

Centralt magtens sammenbrud og genopbygning

Vikingetogterne var dog ikke kun med til at styrke danerkongerne. Fra 860'erne lader det til, at den danske kongemagt brød sammen. En væsentlig årsag var formentlig, at andre vikingeledere skaffede sig så stor velstand og magt gennem deres togter, at de kunne vende hjem og udfordre den danske konge. Ved at give gaver til de stormænd, der skiftede side, kunne de pludselig opbygge deres egne minikongedømmer. Ligesom i hovedparten af Europa var der ingen faste statsstrukturer i Danmark. Kongen var kun konge så længe han havde en samling loyale stormænd under sig.

Vi skal frem til anden halvdel af 900-tallet, før vi igen finder tegn på en dansk kongemagt med en vis styrke. Under kong **Harald Blåtand** (reg. ca. 958 til senest 987) så man fx en lang række store byggerier:

Dannevirke blev styrket, man konstruerede en 760 meter lang bro over Vejle Ådal og man anlagde en række ensartede fæstninger i både Jylland, på Fyn, på Sjælland og i Skåne – de såkaldte trelleborge eller **ringborge**.

Det var også under Harald, at Danmark blev et kristent kongerige. Frankiske munke havde bedrevet **missionsvirksomhed** (forsøg på at sprede kristendommen) i danernes område siden 700-tallet, og man har fundet kristne grave i Ribe fra 800-tallet. Det var dog først, da Harald Blåtand omkring 963 lod sig døbe, at det danske kongerige formelt overgik til kristendommen.

Hvordan kan vi forklare magtcentraliseringen og Haralds accept af kristendommen? Også dette har historikere grublet over. Et muligt svar finder vi ved igen at kigge mod syd. Frankerriget var faldet fra hinanden i 830'erne, men i 900-tallet var der opstået en ny stærk nabo mod syd, nemlig **det tysk-romerske rige**. Ved at samle sig under en fælles konge stod danerne stærkere over for den tyske magt. Og idet Harald lod sig døbe gjorde han det mindre sandsynligt, at den tyske kejser Otto ville angribe ham.

Løfter vi blikket, kan vi se, at Danmarks udvikling var del af en bredere tendens i Skandinavien og Østeuropa ca. 900 til 1100. Kristendommen spredte sig, og mere stabile kongeriger blev gradvist etableret i bl.a. Ungarn, Polen, Bøhmen, Sverige og Norge.

Trelleborg ved Slagelse. Den symmetriske plan går igen i alle de forskellige ringborge. Dette vidner om en centralmagt, der har kunnet få sin vilje gennemført på systematisk vis på tværs af landet.

[https://da.wikipedia.org/wiki/Trelleborg_\(Slagelse\)#/media/Fil:Trelleborg_airphoto.JPG](https://da.wikipedia.org/wiki/Trelleborg_(Slagelse)#/media/Fil:Trelleborg_airphoto.JPG)

Det danske middelalderkongerige tager form

Selvom der omkring år 1000 fandtes et kristent dansk kongerige, var der dog endnu ikke nogen dansk stat, blot en konge med en vis magt. Kongens rolle var på dette tidspunkt primært at være krigsleder, men i de næste århundreder påtog kongerne sig nye roller. De nye roller øgede kongernes indflydelse og status i samfundet, og styrkede samtidig kongedømmets stabilitet.

Kongerne blev først og fremmest kirkens beskyttere. De støttede opførelsen af kirker og uddelte jord til **gejstlige institutioner**, fx bispesæder og klostre. Den katolske kirke øgede hermed sin indflydelse i Danmark. Til gengæld fik kongerne adgang til uddannede gejstlige. Det var folk med **læse- og skrivekundskaber**, som kunne holde regnskaber og administrere, hvilket hjalp kongerne med at styre riget på effektiv vis. Samarbejdet med kirken styrkede derudover kongernes **legitimitet** (dvs. opfattelsen af, at kongerne havde *ret* til at herske). Kongerne kunne nemlig nu argumentere for, at deres ret til at herske kom fra Gud.

På kongemagtens og kirkens initiativ gik latinkyndige forfattere i 1100-tallet desuden i gang med at konstruere krøniker, ligesom man havde gjort det i andre lande. Krøniker var historiske værker om danerne og især danske konger, henvendt til eliter i og uden for landet. Krønikernes formål var at iscenesætte Danmark som et gammelt rige regeret af en retmæssig kongeslægt. Det mest kendte eksempel på en krønike var **Gesta Danorum** (*Danernes bedrifter*), skrevet af munken Saxo Grammaticus i årtierne omkring 1200.

Kongen som fredens vogter

Den måske vigtigste nye rolle for kongemagten var dog nok, at kongerne påtog sig større indflydelse over lov og ret.

Fra 1000-tallet og frem blev danske konger efterhånden øverste ansvarlige for at opretholde **landefred**. Dette indebar, at kongerne fik større ansvar for at straffe brud på freden (mord, ildspåsættelse, voldtægt mv.) inden for rigets grænser. Til gengæld fik kongerne samtidig ret til at afkræve store bøder for fredsbrud.

De danske konger var her del af en generel europæisk tendens. Middelalderkirken ønskede at reducere mængden af vold og vilkårlighed i samfundet, og støttede derfor, at kongemagten fik større magt til at opretholde lov og ret. Kirkens folk understregede dog samtidig, at middelalderens herskere fortsat skulle lade sig lede og rådgive af paven og andre gejstlige autoriteter.

Et eksempel på det retslige samarbejde mellem konge og kirke ser vi i **Jyske Lov** fra 1241, en af kongerigets første nedskrevne love. Loven er formelt givet af kong Valdemar Sej, men den var stærkt inspireret af kristne retsbøger fra andre steder i Europa. Derudover blev loven indført med samtykke fra ærkebispens samt otte andre bisper.

Dronningemagt?

Selvom historiebøger bruger udtrykket kongemagten, er det værd at huske på, at kongemagten også bestod af kvinder. Danske dronninger spillede i løbet af middelalderen fx en væsentlig rolle ift. at sikre og styrke kongemagtens position. De rådgav kongerne, ledte landet i kongernes fravær og hjalp med forhandlinger overfor kirkelige institutioner, adelsslægter og fremmede monarker.

Specifikt i den situation, hvor en konge ved sin død efterlod sig en mindreårig tronarving, blev dronningen vigtig. Nogle danske enkedronninger regerede i årevis på vegne af deres sønner, fx Margrethe Sambiria, der var en handlekraftig formynder for sin søn Erik Klipping i perioden 1259-1266, og som også deltog i styringen af riget, efter at Erik blev myndig.

Særlig kendt er dronning Margrethe den 1. (reg 1387-1412), der opnåede at blive både formel og reel hersker i ikke bare Danmark, men også Norge og Sverige (kendt som Kalmarunionen). Af tidens lovgivning kan man se, at Margrethe stod i spidsen for en uhørt stærk kongemagt, der ved flere lejligheder fx satte trodsige adelsmænd på plads.

Nedenfor: Marmorbuste af Margrethe 1. ved hendes gravmæle i Roskilde Domkirke.

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Margaret_of_Denmark,_Norway_%26_Sweden_\(1389\)_effigy_2010_\(2\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Margaret_of_Denmark,_Norway_%26_Sweden_(1389)_effigy_2010_(2).jpg)

Kongemagtens nye betydning for lov og ret kan bl.a. ses ved, at Jyske Lov erklærede, at tyve nu skulle hænges af kongens udpegede embedsmænd. Selvtægt i forbindelse med tyveri blev dermed strafbart. Desuden understregede loven, at kongen er den, der håndhæver 'landets fred'.

Feudalisme og ufred

Selvom kongemagten fik flere ansvarsområder fra 1000 og frem, så var Danmark i 11-12-1300-tallet stadig langt fra at være en moderne, centraliseret stat. To punkter kan fremhæves:

- Dels lå ansvaret for militær, ordensmagt og domsmagt hos alle mulige forskellige aktører, fx stormænd og kirkeinstitutioner – dvs. Danmark var i høj grad et feudalsamfund ligesom de øvrige europæiske riger.
- Dels var tiden præget af hyppig ufred inden for riget, fx borgerkrige, fejder og oprør.

Lad os se nærmere på de to punkter herunder.

Et dansk feudalsamfund

Før år 1000 havde kongerne ikke fuld kontrol over militæret. De måtte satse på, at krigere fra de forskellige landsdele mødte op når kongerne sendte bud. Denne situation fortsatte efter år 1000. Faktisk blev rigets krigere i 11-1200-tallet en stadig mere separat elite, ofte kaldet **herremænd**. På stridshest og iført tung rustning var de tidens farligste militærstyrke, som kongerne havde brug for, for at sejre i krig. Til gengæld for deres krigstjeneste slap herremændene for at betale de skatter, som kongerne i løbet af middelalderen begyndte at opkræve fra bønderne. En selvbevidst dansk adel var ved at blive etableret.

Adelen og kirken fik samtidig mere magt, fordi mange bønder valgte at sælge deres jord til herremænd, klostre og bispesæder. I stedet blev bønderne til fæstebønder. De lejede jorden og underkastede sig samtidig herremændens overherredømme. På denne måde blev Danmark et mere hierarkisk samfund. For bønderne var fordelene, at de opnåede stærke elites beskyttelse, hvilket kunne være nyttigt i et samfund præget af vold, ufred og begrænset retsvæsen.

De feudale træk i Danmark blev også styrket af, at danske konger jævnligt valgte at tildele herremænd og bisper endnu mere jord og endnu flere rettigheder. Fx fik de retten til at opkræve bøder for fredsbrud begået af deres bønder. Ved at tildele sådanne rettigheder til eliterne opnåede kongerne måske afgørende støtte i en trængt situation, fx når en konge havde brug for at låne penge til ekstra lejesoldater. Men når først rettigheder var givet fra sig, havde kongemagten ofte svært ved at kræve dem tilbage. På den måde kunne en monarks **afgivelse af kongelige rettigheder** til herremænd og bisper medvirke til at svække hans efterfølgere.

Hammershus på Bornholm (grundlagt i 1200-tallet) er et konkret eksempel på hvordan kirken indgik i det danske feudalsamfund. Det meste af middelalderen hørte Hammershus nemlig under det danske ærkebispesæde i Lund, der havde magten over Bornholm. Borgen var et nyttigt redskab for ærkebiskopperne i deres jævnlige småkrige mod de danske konger.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:2015_Hammershus_Bornholm.JPG

En voldelig tid

Samtidig viste centralmagtens svaghed sig ved, at riget var præget af hyppige interne krige. Jævnligt var der fx intens uenighed om, hvem der skulle sidde på tronen. Dette eskalerede indimellem til blodige **borgerkrige**¹ mellem tronrivaler, der havde støtte fra forskellige landsdele og stormænd. Borgerkrige sås bl.a. i 1040'erne, i 1078, i 1131-57 og igen i 1240'erne, og førte til plyndringer, afbrændte byer og myrderier, herunder adskillige **kongemord**.

Kirkens ledende folk valgte også side i krigene og deltog endda nogle gange med deres små private hære. I slaget ved Fodevig i 1134 døde fx hele fem biskopper. Selv når der ikke var decideret borgerkrig mellem forskellige tronkandidater, foregik der hyppigt voldelige sammenstød om jord og rettigheder mellem konger, ærkebiskper og stormænd.

¹ Man bruger udtrykket borgerkrig, fordi det beskriver en intern krig mellem landets indbyggere. Begrebet skal dog ikke tages alt for bogstaveligt, eftersom Danmarks indbyggere på dette tidspunkt ikke havde et klart defineret statsborgerskab som i dag.

I 1800-tallet dyrkede man i stor stil den danske fortid. Carlsbergs grundlægger J.C. Jacobsen bad Otto Bache lave et maleri af mordet på Erik Klipping i november 1286. Dette udmøntede sig i 1882 i dette enorme maleri (254x377 cm), der blev hængt op på det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Otto_Bache_-_De_sammensvorne_rider_fra_Finderup.jpg

Som om dette ikke var nok, var Danmark ligesom resten af Europa også jævnligt plaget af **stormandsoprør og bondeoprør**, fx når konger forsøgte at opkræve ekstraskatter eller på anden vis overskred deres beføjelser. Og også i Danmark var der blodige fejder mellem stærke slægter og mellem magtfulde herremænd. Parterne angreb hinandens familiemedlemmer, satte ild til eller plyndrede hinandens ejendom, eller myrdede bønder og andre folk, som tjente under modparten. Derudover blev befolkningen indimellem generet af tyve og røvere i skovene, norske og nordtyske sørøvere samt riddere, der ikke opførte sig ridderligt, men brugte deres våbenmagt til at røve kirker, bondegårde og folk på rejse.

Al denne vold var ikke unik for Danmark. I alle Europas riger foregik der på dette tidspunkt drabelige rivaliseringer mellem forskellige aktører (se kapitel 4.1).

Volden var heller ikke et nyt fænomen i dansk historie. Også før 1000 var det danske område kendetegnet ved hyppig ufred, men fordi vi har færre skriftlige kilder fra før 1000, er det vanskeligt at sammenstykke et lige så klart billede af denne tid. Efter år 1000 begynder vi at have langt flere kilder til rådighed, idet kristendommen og dermed det latinske skriftsprog når til Danmark. Breve fra munke og biskopper, klosterårbøger, krøniker samt kongelige bestemmelser giver indtryk af den hyppige vold, samt forskellige forsøg på at begrænse volden.

Sammenfatning

Det er vanskeligt at fastslå, hvornår og hvorfor et dansk kongerige voksede frem. Omkring 800 var der opstået en kongemagt af en vis styrke i det danske område, måske som en reaktion på truslen fra det mægtige Frankerrige mod syd. Denne centralmagt brød dog sammen i 860'erne, og det var først fra anden halvdel af 900-tallet, at der fandtes et varigt (og nu kristent) dansk kongerige.

De næste århundreder påtog kongemagten sig flere opgaver. Kongerne støttede fx kirkens udbredelse og fik ansvar for at håndhæve freden i landet. Stadig var der dog væsentlige begrænsninger i kongernes styrke: Dels var Danmark i disse århundreder et feudalsamfund med magtfulde adelsmænd og gejstlige, dels kunne kongerne ikke forhindre, at riget jævnligt blev plaget af borgerkrige, oprør og lignende voldelige konflikter.

Nøglebegreber i teksten

Rigsdannelse
Dannevirke
Kanhavekanalen
Kong Godfred
Frankerriget
Voksende handel i Nordeuropa
Vikingetogter
Harald Blåtand
Ringborge
Missionsvirksomhed
Krigsleder
Gejstlige institutioner
Læse- og skrivekundskaber
Legitimitet
Gesta Danorum
Landefred
Jyske lov
Herremænd
Afgivelse af kongelige rettigheder
Borgerkrige
Kongemord
Stormandsoprør og bondeoprør

4.3

Statsdannelsesprocesser 1400-1700

Europa var i middelalderen i hovedtræk et kontinent uden egentlige stater. Men fra ca. 1400 til 1700 opstod der reelle statsstrukturer i de europæiske riger, herunder også i Danmark.

Konger og andre fyrster opnåede efterhånden større magt ift. gejstlighed og adel, og under disse fyrster udviklede der sig egentlige stater, som opkrævede skatter samt overtog kontrollen med bl.a. militær, kirkevæsen og domstole. Der var tale om en massiv magtforskydning i retning mod centraliserede stater, sådan som vi kender dem. Men hvordan og hvorfor foregik disse **statsdannelsesprocesser**? Det er fokus for kapitlet her.

Kapitlets centrale problemstillinger

- Hvad var årsagerne til, at Europas fyrster – herunder de danske konger – mellem ca. 1400 og 1700 gradvist opnåede mere magt, og at egentlige statsstrukturer voksede frem i de europæiske riger?

Byvækst styrker kongemagten

Et sted at begynde er i de mange tætbefolkede, usunde og ildelugtende byer, der prægede Europa i senmiddelalderen og tidlig moderne tid. Her finder vi nemlig en del af svaret på, hvorfor Europas konger og andre fyrster gradvist opnåede større magt.

Allerede mellem 1000 og 1250 havde befolkningsvækst skabt en lang række nye byer i Europa. De næste århundreder voksede byernes relative betydning fortsat. I Danmark var ca. 10 % af befolkningen byboere i 1300. I 1500 var tallet steget til ca. 14 %, og i de næste århundreder voksede andelen af byboere yderligere.

Byvækst betød større skatteindtægter til den lokale fyrste. Skatten var en slags betaling for, at fyrsterne beskyttede byerne mod fjendtlige angreb. Samtidig førte større byer også til øget handel, hvilket gav fyrsterne større toldindtægter. Danske konger begyndte fx fra 1429 at opkræve **Øresundstold**, dvs. afgifter for skibe der sejlede varer gennem Øresund.

Samtidig betød handelen, at de gamle eliter – adel og kirke – gradvist blev suppleret af en **ny elite af selvbevidste borgere**, dvs. byboere af en vis status. Købmænd og håndværksmestre var interesserede i en stærk autoritet, der kunne beskytte deres interesser. De ønskede stabilitet, lov og orden samt gode vilkår for handelen. Derfor støttede de

Den danske konge regerede også over hertugdømmet Slesvig, og dermed over byen Flensborg. Flensborg var i 1500-tallet kongemagtens vigtigste handelsby og hjemhavn for ca. 200 skibe, der især sejlede til Østersøen. Tegningen er fra bogen *Civitates Orbis Terrarum*, et atlas over verdens byer, 1572.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Flensburg_Braun-Hogenberg.jpg

ofte en stærk kongemagt. Europas konger fik hermed en allieret i deres politiske magtkampe med adel og kirke.

En spirende **alliance mellem byeliter og konger** viste sig også i Danmark. De danske byer begyndte i 1300-tallet at kræve monopol på handelen, dvs. at al handel i riget skulle passere gennem dem. Kongerne valgte fra 1400-tallet at støtte dette, også selvom det skete på bekostning af handelen ude på landet. For kongerne var fordelene, at byerne hermed voksede, hvilket gav flere skatteindtægter.

Pavemagtens svækkelse og fremvæksten af statskirker

En anden årsag til centraliseringen finder vi ved at vende blikket mod den katolske kirkes kriser. I 14-1500-tallet blev den mægtige katolske kirke nemlig gradvist svækket som selvstændig institution, mens kongemagten i de europæiske lande tilsvarende blev styrket.

Den første store krise indtraf i slutningen af 1300-tallet. Uenigheder om valget af en ny pave førte til, at der fra 1378 til 1415 var to paver samtidigt – én i Avignon og én i Rom, som hver især fordømte hinanden. Fra 1409 til 1415 var der endda en tredje pave i Pisa. **Det pavelige skisma** (skisma = splittelse) betød, at den brede befolknings respekt for pavedømmet og tillid til kirken blev svækket.

Pavedømmet blev i 1400-tallet genoprettet som stabil institution, men i mellemtiden var kongernes magt vokset. Paverne måtte i den situation acceptere, at kongerne i Frankrig, England, Danmark og andre lande overtog retten til at udpege ærkebisper, bisper og andre magtfulde gejstlige stillinger i deres område. Udviklingen gik dermed gradvist i retning af statskirker.

Reformationen

Pavestolen i Rom havde ved begyndelsen af 1500-tallet dog stadig stor indflydelse over Europas kirke- og klostervæsen, men dette skulle snart ændre sig. I 1517 rettede den tyske munk **Martin Luther** en voldsom kritik mod den katolske kirke og mod pavemagten, som han opfattede som hyklerisk og pengegrisk. Luther ønskede troen og gudfrygtigheden tilbage i centrum af det religiøse liv.

Luthers kritik vandt genhør i den tyske befolkning og udviklede sig i 1520'erne til en egentlig protestbevægelse mod den katolske kirke. De nordtyske samfund løsrev sig herefter fra pavekirken og oprettede i stedet separate kirkeorganisationer, der stod under de lokale fyrsters kontrol. **Den protestantiske reformation** var en realitet.

I Danmark (og Norge, der var blevet en del af riget) skete en lignende luthersk reformation i 1536. Kirken blev reformeret til en **statskirke** med kongen som øverste autoritet. **Kirkens enorme jordbesiddelser** – omkring 40 % af jorden i Danmark – blev også overtaget af kongemagten. På denne måde var reformationen en massiv styrkelse af kongemagten. Endvidere betød reformationen, at staten øgede sin indflydelse over retsvæsenet. De retsområder, som hidtil havde været kirkens ansvar at dømme i – fx sager om utroskab – blev nu lagt ind under statens domstole.

Også i Sverige, England, Skotland, Nederlandene og Schweiz løsrev man sig fra pavekirken. Andre lande forblev katolske, men også her øgede kongerne deres kontrol over kirken, bl.a. i Frankrig og Spanien.

Forandringer i militærvæsenet

En tredje faktor i statsdannelsesprocessen var den militærteknologiske udvikling.

Adelige riddere til hest dominerede de europæiske slagmarker i det meste af middelalderen, men i perioden mellem ca. 1350 og 1700 skete der en række voldsomme forandringer i militærvæsenet. Kanoner og håndskydevåben blev mere almindelige, fæstningsværker voksede i størrelse, og store formationer af fodfolk blev centrale for at sejre på slagmarken. Forandringerne betegnes indimellem som **den militære revolution**, og denne revolution fandt også sted i Danmark fra 1400-tallet og frem.

Martin Luther udpeges ofte som én af de helt centrale skikkelser i europæisk historie. Portræt malet af Lucas Cranach den ældre, 1528.

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lucas_Cranach_d.%C3%84._-_Martin_Luther,_1528_\(Veste_Coburg\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lucas_Cranach_d.%C3%84._-_Martin_Luther,_1528_(Veste_Coburg).jpg)

Danske kong Frederik II's tropper erobrer fæstningen Älvsborg nær nuværende Göteborg i Sverige, 1563. Illustrationen viser krigens nye ansigt: I baggrunden beskydes fæstningen af store kanoner. I mellemgrunden ses store regimenter af fodfolk, bevæbnet med piker (lange spyd). I forgrunden ses soldater med geværer.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fredrik_II_conqueres_%C3%84lvsborg_1563.jpg

Krig som drivkraft for statsudvikling

Den militære revolution var omkostningsfuld. Der skulle betales for krigsskibe, kanoner, fæstningsværker og for enorme hære af lejetropper. Kun konger og lignende fyrster kunne følge med i kapløbet, og derfor overtog de kontrollen over militæret. Adelige riddere og små private hære var til gengæld ved at blive forældede.

For at finansiere militæret havde kongerne brug for skatteindtægter, men en europæisk konge kunne i 14-1500-tallet ikke bare kræve nye skatter som han lystede. Først måtte han søge tilladelse hos rigets væsentligste grupper. Det var først og fremmest adelen, men nogle steder havde gejstlighed og borgere også medindflydelse. Deres repræsentanter mødtes i stænderforsamlinger, parlamenter eller lignende forsamlinger, som kongen kunne henvende sig til.

I Danmark skulle skatter eksempelvis godkendes af **Rigsrådet**, en forsamling af rigets mægtigste adelsmænd. Rigsrådet kunne dog ofte godt se behovet for øgede skatter til et stærkt militær, så fra midten af 1400-tallet begyndte danske konger hyppigt at opkræve såkaldt '**landehjælp**' – en ekstraordinær krigsskat på den brede befolkning.

I de næste århundreder måtte Danmarks indbyggere – især bønderne – betale stadig større skatter der skulle finansiere kanoner, fæstninger, krigsskibe og lejetropper. Bønderne gjorde indimellem oprør mod de tyngende skatter, fx ved at myrde kongens repræsentanter og nedbrænde herregårde. Bondeoprør endte dog typisk med at blive nedkæmpet af adel og kongemagt. Det sidste store danske bondeoprør

fandt sted i 1534 i Jylland. Herefter begyndte adel og kongemagt at arbejde tættere sammen om at øge kontrollen med bønderne, så man undgik den slags kaos. Adelen var heller ikke altid tilfredse med kongens øgede magt, og gjorde indimellem også væbnet oprør. Men det var risikabelt at udfordre kongen, når hans kanoner kunne skyde ens borg til grus.

Sideløbende med de øgede skatter begyndte den danske kongemagt også at tvangsudskrive mandlige indbyggere til militærtjeneste. Kongerne havde brug for tropper til at kæmpe i de mange **dansk-svenske krige** fra 1563 til 1720. Det dansk-norske rige var på dette tidspunkt blandt de mest militariserede stater i Europa (set på militærets størrelse ift. indbyggertal). Men alle vegne i Europa var tendensen den samme. De europæiske stater blev til **militær- og skattestater**, der blev stadig bedre til at opkræve skatter, opstille hære og føre krig mod andre stater. Processen er indfanget af den amerikanske sociolog Charles Tilly i sætningen: *War made the state, and the state made war.*²

Ideer om suverænitet

Foruden byudvikling, kirkelige kriser og militær revolution kan man pege på en fjerde faktor bag magtcentraliseringen. Statsudviklingen blev nemlig også hjulpet på vej af nye politiske ideer, der understregede behovet for en stærk statsmagt.

Baggrunden for disse ideer var, at de europæiske lande i 15-1600-tallet fortsat blev rystet af perioder med intern splid. Religiøse uenigheder mellem katolikker og protestanter førte fx til massakrer og religionskrige, ligesom politiske uenigheder mellem adel og kongemagt flere steder gav anledning til borgerkrige.

Tidens politiske tænkere pegede på, at konflikterne var en konsekvens af, at magten var spredt mellem for mange aktører. Den franske filosof **Jean Bodin** (1530-1596) formulerede fx den tese, at en stat kun fungerer ordentligt, hvis den øverste magt over samfundet, kaldet **suveræniteten**, er placeret hos én person eller én institution, kaldet **suverænen**. Suverænitet skal hos Bodin forstås som bl.a. retten til at erklære krig, opkræve skatter, formulere love, fastsætte religionen, udpege embedsmænd samt retten til at dømme som øverste appeldomstol. Suverænen kan godt være udgjort af flere personer (fx et parlament eller et rigsråd), men Bodin anbefaler, at suverænen er én person (en fyrste/konge), der kun står til ansvar for Gud.

² Charles Tilly (ed): The Formation of National States in Western Europe, 1975, s42

1500-tallets Europa var bl.a. præget af religiøse konflikter. Herunder ses en skildring af en massakre i Paris 1572 (Bartholomæusnatten), hvor 2-3000 protestanter blev myrdet af katolikker. Maleri af Francois Dubois, ca. 1584

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:La_masacre_de_San_Bartolom.jpg

Bodins tanker inspirerede den engelske filosof **Thomas Hobbes** (1588-1678). Hobbes argumenterede for, at uden stærke stater ville mennesker leve i **naturlilstanden**. I naturlilstanden var alle fri til at gøre som de ville, hvilket ville føre til alles krig mod alle. Livet i naturlilstanden var derfor *"solitary, poor, nasty, brutish, and short."*³

For at opnå sikkerhed fra hinandens grådighed og voldelighed havde menneskene ifølge Hobbes indgået en **samfundskontrakt**. Samfundskontrakten indebar, at individerne havde overdraget deres frihed til suverænen (helst en monark), som til gengæld beskyttede dem mod andre individers overgreb. Suverænen måtte derfor besidde den øverste magt til at lovgive, retsforfølge, dømme og straffe. Alle indbyggere skulle dog adlyde suverænen, for ellers ville man falde tilbage til alles krig mod alle.

Det europæiske statssystem

Bodin og Hobbes' tanker medvirkede til at skabe idealet om **den suveræne territorialstat**, en idé der voksede sig stærk i Europa i 1600-tallet, og efterhånden blev omsat til virkelighed.

Hver stat/hver hersker skulle nu anses som øverste autoritet i et givent territorium (indre suverænitet). Eksempelvis skulle herskeren have ret til at fastsætte statsreligionen, og det måtte alle så acceptere, uanset om man var indbygger, nabofyrste eller pave. Tilsvarende skulle staten/herskeren være den eneste instans, der havde ret til at føre udenrigspolitik (ydre suverænitet). Magtfulde eliter i hvert land måtte

³ Thomas Hobbes: *Leviathan*, Lerner Publishing Group 2018 (oprindeligt 1651), 130

ikke længere indgå alliancer med fremmede konger eller igangsætte egne krige.

Hermed opstod **det europæiske statssystem**, et system der siden har spredt sig til resten af kloden. Hele verden er i dag opdelt i suveræne territorialstater, og systemet er understøttet af FN-pagten fra 1945. Hvert FN-medlemsland har fx forpligtet sig til *ikke* at blande sig i andre staters interne anliggender – det såkaldte suverænitetsprincip.

På vej mod en moderne dansk stat

Det dansk-norske kongerige i sidste halvdel af 1600-tallet udgør et godt eksempel på, hvordan de fire ovennævnte udviklinger kulminerede og skabte en ny politisk virkelighed.

I 1660 kunne den danske kong Frederik 3. – inspireret af bl.a. Bodin og Hobbes' ideer – indføre **enevælde**. Det skete ved et ublodigt kup, hvor Rigsrådet blev afskaffet. Herefter var kongen enelovgiver, herre over statsapparatet og rigets øverste dommer. Kuppet blev hjulpet på vej af, at kongen fik støtte af kirken (der var under hans personlige kontrol) og af byernes borgerskab. Samtidig kunne kongen bruge militæret til at tvinge kuppet igennem, eftersom hæren ikke længere var styret af adelen, men af kongen selv.

Den enevældige kongemagt satte herefter fart på statsudviklingen. Målet var at skabe en stat med ensartede love og vilkår for hele landet. I 1683 indførte man **Danske lov**, hvormed hele Danmark fik fælles lovgivning, der søgte at dække alle tænkelige aspekter af samfundslivet. I 1687 fulgte Norske Lov, der i store træk lignede Danske Lov.

Kongemagten iværksatte i samme periode et enormt opmålingsarbejde af rigets landbrugsjord. På baggrund heraf kunne staten i 1688 udsende **Den store matrikel**, en liste der præcist og ensartet fastsatte skatteniveauet for hver gård i Danmark.

Derudover søgte den enevældige stat i stigende grad at gøre sin magt gældende rundt omkring i landet. Præster fik ansvar for at oplyse om nye love fra prædikestolen, og blev sat til at holde styr på hvem der flyttede ind og ud af sognene, lave lister over sognets skatteydere samt holde opsyn med skolevæsen, fattigvæsen og om der udbrød epidemier.

Allerede før enevælden var den danske stat begyndt at retsforfølge fejder og anden privat vold. Enevælden fortsatte med stor succes denne **disciplinering af indbyggerne**. I løbet af 1600-tallet forsvandt de private fejder fra Danmark, mens mordraterne faldt drastisk. Privat vold var stadig bredt accepteret, men kun i særlige former, fx at manden slog sin hustru, at forældre slog deres børn og at den overordnede slog sine underordnede.

Sammenfatning

Perioden ca. 1400-1700 var kendetegnet ved en massiv forandring i magtforholdene i Danmark såvel som mange andre europæiske riger, idet middelalderens feudalsamfund gradvist blev afløst af centraliserede stater og styrkede konger.

Der var flere årsager til denne udvikling. Byernes vækst gav større indtægter og nye allierede til kongemagten, mens den katolske kirkes kriser muliggjorde, at konger øgede magten over kirkevæsenet. Samtidig betød den militærteknologiske udvikling, at adelens betydning på slagmarkerne blev svækket, mens et nyt fænomen, militær- og skattestaten, voksede frem. Endelig formulerede 15-1600-tallets tænkere nye ideer om suverænitæt og statsmagt.

I Danmark kulminerede udviklingen i 1660 med indførelsen af en enevældig stat, der herefter brugte sin magt til at øge statens magt og indflydelse på indbyggernes liv yderligere.

Nøglebegreber i teksten

Byvækst
Øresundstold
En ny elite af selvbevidste borgere
Alliance mellem byeliter og konger
Det pavelige skisma
Martin Luther
Den protestantiske reformation
Statskirke
Kirkens enorme jordbesiddelser
Den militære revolution
Rigsrådet
Landehjælp
Militær- og skattestater
Jean Bodin
Suverænitæt
Suveræn
Thomas Hobbes
Naturlilstanden
Samfundskontrakt
Den suveræne territorialstat
Det europæiske statssystem
Enevælde
Kongeloven
Danske lov
Den store matrikel
Disciplinering af indbyggerne

4.4

Nationsdannelse i Danmark og Europa

Hvornår begyndte indbyggerne i Danmark at opfatte sig som del af en dansk **nation** – dvs. som et folkeslag bundet sammen af et fællesskab? Og hvornår begyndte andre europæere at føle sig som del af nationale fællesskaber af fx englændere, italienere, franskmænd og tyskere?

Dette har været omdiskuterede spørgsmål inden for historievidenskaben, for forskerne er langt fra enige. Nogle forskere mener, at **national identitet** (dvs. følelsen af at tilhøre et nationalt fællesskab) er et meget gammelt fænomen, og at folk har rundet på en national identitet i middelalderens europæiske kongeriger. Andre argumenterer for, at national identitet først for alvor opstod i 1800-tallets moderne stater.

Forrige kapitel handlede om statsdannelsesprocesser. Dette kapitel zoomer derimod ind på **nationsdannelse**, dvs. hvornår og hvordan nationer og nationale identiteter blev dannet. Som i forrige kapitel vil Danmark igen fungere som et konkret eksempel på nogle bredere europæiske tendenser.

Kapitlets centrale problemstillinger

- Hvad er nationer, og hvornår opstod de europæiske nationer, herunder Danmark?
- Hvordan blev Europas stater – herunder staten Danmark – til nationalstater?

Nationer og national identitet

Hvad er en nation? Der findes flere definitioner, bl.a. en af den britiske historiker Benedict Anderson, der har beskrevet nationen som et forestillet politisk fællesskab: *"Nationen er forestillet fordi medlemmerne af selv den mindste nation aldrig vil kende de fleste af deres fæller, møde dem eller endsige høre om dem. Alligevel findes i tankerne hos hver enkelt billedet af deres fællesskab."*⁴

Selvom Anderson taler om **forestillede fællesskaber**, mener han dog ikke, at nationer er indbildte. Nationer eksisterer og holdes ved lige netop i kraft af, at tilpas store grupper af mennesker tænker sig som del af disse fællesskaber og taler om fællesskabet som noget virkeligt. Altså bliver nationer opretholdt i kraft af indbyggernes nationale identitet.

⁴ Benedict Anderson: *Forestillede fællesskaber*, Roskilde Universitetsforlag 2001, s48

Vi ser eksempler herpå, når indbyggerne omtaler sig selv som et nationalt fællesskab (fx 'vi danskere'), når nationen italesættes som var det et menneske ('Mor Danmark græder', 'Fædrelandets ære er på spil', 'Nationen er stolt af sine sønner'), og når nationen italesættes som eksisterende på tværs af fortid, nutid og fremtid ('Engang du herre var i hele Norden', 'Vort gamle Danmark skal bestå').

Nationer omtales af deres indbyggere ofte som værende nærmest evige, men hvor langt tilbage i europæisk historie bør vi kigge, når vi skal finde frem til, hvornår nationer og nationale identiteter opstod?

Opfattelse 1: Nationer i middelalderen

En del historikere er af den opfattelse, at Europas nationer og nationale identiteter allerede opstod i løbet af antikken (500 f.v.t. til 500 e.v.t.) og middelalderen (500-1500). Denne forskningsretning kaldes somme tider **perennialisme**, fordi den mener, at nationerne er perenniale – dvs. at de har eksisteret i lang tid.

Disse forskere fremhæver fx Romerrigets fald i 400-tallet som en vigtig begivenhed, fordi der herefter opstod en række nye kongeriger i Europa, hvori nationale identiteter kunne udvikle sig. Man kan da også se, at det var i løbet af middelalderen, at skriftlige kilder begyndte at omtale nogle af de grupper, der senere udviklede sig til moderne nationer, fx frankere, tyskere og englændere.

I Danmark er det perennialistiske synspunkt også blevet fremført af en del historikere. De peger fx på, at udtrykket **danere** nævnes i forskellige europæiske kilder fra 500-tallet og frem. Derudover fremhæver perennialistiske forskere fx, at der findes en lang række danske kilder fra århundrederne efter 1000, hvori udtryk som *fædreland*, *nation* eller *vi danske* indgår. Dette ses af perennialister som tegn på, at der på dette tidspunkt fandtes dansk national identitet.

Den store jellingsten – opsat mellem 960 og 985, med indskriptionen: "*Kong Harald bød gøre disse tegn efter Gorm sin fader og efter Thyra sin moder – den Harald, som vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde danerne kristne.*" Er Jellingstenen mon tegn på, at der fandtes en dansk nation i 900-tallet?

Foto: Erik Christensen, 2010
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:jelling_stones.2010.jpg

Den perennialistiske position er dog også blevet modsagt. Et kritikpunkt er, at ord som franker, tysker, englænder eller daner ikke nødvendigvis fortæller noget om, hvorvidt der eksisterede nationale identiteter. Måske blev ordene blot brugt til at beskrive mennesker fra et særligt område. En anden indvending er, at der i middelalderen ikke fandtes ét fransk, tysk eller dansk sprog, men derimod en lang række forskellige dialekter, ligesom der ikke fandtes én fælles fransk, tysk eller dansk kultur. En tredje indvending er, at de kilder vi har fra middelalderen, alle er fra Europas eliter. Og selvom eliterne indimellem italesatte sig som fx frankere, tyskere eller danere, eller brugte udtryk som fædreland og nation, er det meget usikkert, om Europas brede befolkning opfattede sig som del af nationale fællesskaber. Måske var indbyggernes identitet snarere knyttet til lokalområdet og deres stand. Det er umuligt at vide, om bondefamilien på Lolland og fiskerfamilien i Thy i år 1200 følte nogen form for nationalt fællesskab med hinanden, blot fordi de begge var under samme konge.

Opfattelse 2: National identitet – et moderne fænomen

Nogle forskere mener ligefrem, at vi skal helt frem til omkring 1800, før vi reelt kan tale om nationer og national identitet i de europæiske lande. Denne opfattelse kaldes **modernisme**, fordi den hævder, at national identitet (og dermed også nationen som et forestillet fællesskab) opstod i takt med den omfattende modernisering, Europa gennemgik i 17-1800-tallet.

Moderniseringen indebar fx, at der i løbet af 17-1800-tallet begyndte at blive trykt flere bøger, aviser og tidsskrifter, og at flere europæere blev i stand til at læse. Hermed kunne der lettere foregå debat og ideudveksling inden for hvert land – der opstod en såkaldt **borgerlig offentlighed**. Dette var ifølge modernister en væsentlig forudsætning for, at europæerne kunne begynde at føle sig som medlemmer af nationale fællesskaber med millioner af mennesker, de aldrig havde mødt.

Et andet væsentligt aspekt af moderniseringen var, at indbyggerne i de europæiske lande i 17-1800-tallet fik væsentligt flere rettigheder. Man kan sige, at den brede befolkning i de europæiske lande gik fra at være undersåtter under konger og adel til at blive ligestillede statsborgere. Dette var ifølge modernister væsentligt ift. skabe en følelse af samhørighed internt i hvert land. Man så det fx under den franske revolution 1789-99, hvor Frankrigs indbyggere på helt nye måder begyndte at italesætte nationen og det nationale fællesskab, fx med slagord som *lighed, frihed, broderskab*.

Den modernistiske opfattelse har også vundet frem i Danmark. En del danske historikere argumenterer således for, at en genkendelig dansk national identitet først opstod omkring 1800. Disse forskere fremhæver fx **de danske landboreformer** i slutningen af 1700-tallet. Landboreformerne medførte nemlig, at bondebefolkningen fik større personlig frihed fra herremændenes magt. Modernister argumenterer

for, at denne frigørelse var en forudsætning for, at bønderne kunne begynde at opfatte sig selv som medlemmer af en nation.

Et andet hyppigt modernistisk argument er, at national identitet i høj grad blev skabt af eliter. Danske modernistiske forskere påpeger fx, hvordan en relativt lille kreds af intellektuelle og kunstnere i det danske kongerige i første halvdel af 1800-tallet begyndte at italesætte danskhed på forskellig vis. Gennem sange, romaner, taler, digte og malerier fremhævede og hyldede disse eliter forskellige aspekter af Danmark. Denne strømning, der ofte kaldes **nationalromantikken**, var ifølge modernister med til at skabe den danske nationale identitet, fordi den gradvist blev spredt til større dele af befolkningen.

Modernister fremhæver endvidere, at det først var i 1800-tallet, at europæerne blev udsat for systematisk national opdragelse gennem omfattende skolesystemer. Den danske stat indførte fx et landsdækkende skolesystem fra 1814, og i løbet af 1800-tallet fik de danske grundskoler et stadigt mere nationalt fokus. Eleverne skulle opnå kendskab til Danmarks geografi og historie, og skolerne skulle uddanne eleverne til at kommunikere på et ensartet nationalt sprog. På den måde blev de forskellige dialekter, der hidtil havde præget kongeriget, fortrængt.

Den modernistiske opfattelse er dog også blevet kritiseret, både internationalt og i Danmark. En hyppig indvending er, at modernisterne er for optagede af teoretiske forklaringer, og at de ignorerer empirien, fx de kilder fra middelalderen, hvori der tales om fædreland, nation eller lignende. Kritikerne af modernismen indvender derudover, at de europæiske befolkninger næppe bare pludseligt blev nationale i løbet af 1800-tallet, blot fordi eliter begyndte at italesætte national identitet. Kritikerne mener, at der allerede fandtes en national identitet forinden, men at den blot kom til at fylde mere i offentligheden i 1800-tallet.

Nationalromantikken sås også udtrykt i malerkunsten, fx i landskabsmalerier, der skulle indfange den særligt danske natur.

Bøgeskov i maj af P.C. Skovgaard, 1857.
https://da.m.wikipedia.org/wiki/Fil:B%C3%B8geskov_i_maj_Motiv_fra_Iselingen.jpg

Opfattelse 3: En gradvis udvikling fra etnier til nationale identiteter

En del forskere har forsøgt at indtage en mellemposition mellem perennialisme og modernisme, ofte kaldet **etnosymbolisme**. Etnosymbolisterne afviser den modernistiske påstand om, at national identitet først opstod omkring 1800. Samtidig forkaster de den perennialistiske opfattelse af, at der fandtes en bred national identitet allerede i middelalderen.

I stedet hævder etnosymbolister, at de nationale identiteter, der blev stadigt mere tydelige rundt om i Europa i 1800-tallet, byggede ovenpå nogle meget ældre etniske identiteter, kaldet **etnier**. Etnosymbolisternes opfattelse er, at selvom der ikke fandtes national identitet i middelalderen, fandtes der dog etnier, især blandt de enkelte landes eliter. Hver etnie var bundet sammen af en forestilling om fælles afstamning, fælles historie, tilknytning til et bestemt territorium samt at man – i et eller andet omfang – stod sammen overfor ydre fjender.

Etnosymbolismen har også vundet tilhængere blandt danske historikere. De argumenterer for, at man i kilder fra middelalderen kan se, at den danske elite bar på en forestilling om fællesskab, fælles fortid og ydre fjender. Fx er en del danske middelalderkilder meget anti-tyske. Men samtidig understreger etnosymbolisterne, at dette netop var et elitefænomen.

Ifølge etnosymbolister blev den danske etnie stærkere de følgende århundreder, hvilket førte til, at en dansk national identitet gradvist tog form. Et væsentligt skridt var den danske reformation 1536, hvor kongeriget Danmark løsrev sig fra pavekirken og oprettede sin egen nye protestantiske kirke med dansksproget bibel. Et andet væsentligt skridt var enevældens indførelse 1660, idet man herefter skabte en mere ensartet lovgivning og ensartet statslig styring af landet (se kapitel 4.3). Og i 17-1800-tallet bidrog landboreformer, landsdækkende skolevæsen, aviser, nationalromantik og en række andre faktorer til yderligere at styrke den nationale identitet.

Den overordnede pointe fra etnosymbolistiske historikere er, at nok kulminerede udviklingen af dansk national identitet i 1800-tallet, men den havde været længe undervejs.

Kampen om historien: National identitet

Uenigheden om, hvor gamle de europæiske nationer er, er ikke kun et anliggende for forskere. I den politiske debat i de europæiske lande kan man også møde forskellige syn på sagen.

På den værdipolitiske højrefløj (i Danmark fx de Konservative og Dansk Folkeparti) fremhæves nationen typisk som noget meget gammelt, der bør værnes om. Man understreger, at det nationale fællesskab bør beskyttes, og at nationale traditioner og symboler derfor er vigtige.

På den værdipolitiske venstrefløj (i Danmark fx Radikale og Enhedslisten) fremhæves det i stedet oftere, at nationen er en moderne konstruktion. Man understreger, at det nationale fællesskab ikke er så gammelt endda, at det sagtens kan omformes (fx som følge af indvandring), eller at vi grundlæggende ikke bør tillægge det nationale alt for stor betydning.

Overvej:

- Hvilken af de tre forskningspositioner (perennialisme, modernisme, etnosymbolisme) synes du lyder mest overbevisende?

- Hvilke grunde kan der være til, at der i offentligheden og det politiske liv også er markante uenigheder om synet på nationen og national identitet?

Nationalisme og nationalstater

Ovenfor fremgår det, at der er vidt forskellige bud på, hvornår nationer og national identitet opstod i Europa. Men historien om, hvordan nationer blev dannet i Danmark og det øvrige Europa, er ikke kun en historie om identitet og opfattelser. Nationsdannelsen indebar også nogle markante og konkrete forandringer i det europæiske statssystem og dets grænser i løbet af 1800-tallet og 1900-tallet.

Når vi ser på et politisk landkort over Europa i begyndelsen af 1800-tallet, kan vi nemlig hurtigt konstatere, at statsgrænserne så ganske anderledes ud end de gør i dag. Tyskland og Italien var opdelt i en række mindre stater, og samtidig fandtes der store multietniske statsdannelser, såsom det russiske kejserrige, det østrigske kejserrige og Osmannerriget.

De europæiske stater var med andre ord generelt endnu ikke blevet til **nationalstater**. Nationalstater skal forstås som stater, der hver især er beboet af ét folk. Bevægelsen mod et Europa af nationalstater tog fart i løbet af 1800-tallet, og fortsatte langt op i 1900-tallet.

Europas politiske grænser 1815

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Europe_1815_map_en.png

Udviklingen af nationalstater blev drevet frem af **nationalismen**, en af 1800-tallets nye markante ideologier. Nationalismen dyrkede ideen om, at nationen udgjorde det vigtigste politiske og/eller kulturelle fællesskab. Ofte blev dette omsat til et krav om, at hvert folk burde have sin egen stat, dvs. en nationalstat. De nye nationalistiske krav kunne nemt føre til uro og krig. Magthaverne i de multi-etniske europæiske stater havde typisk ingen interesse i at lade deres stat blive opsplittet i mindre dele beboet af hver sin nation, ligesom forskellige nationalistiske grupper ofte kom i konflikt over, om et givent område tilhørte den ene eller den anden gruppe.

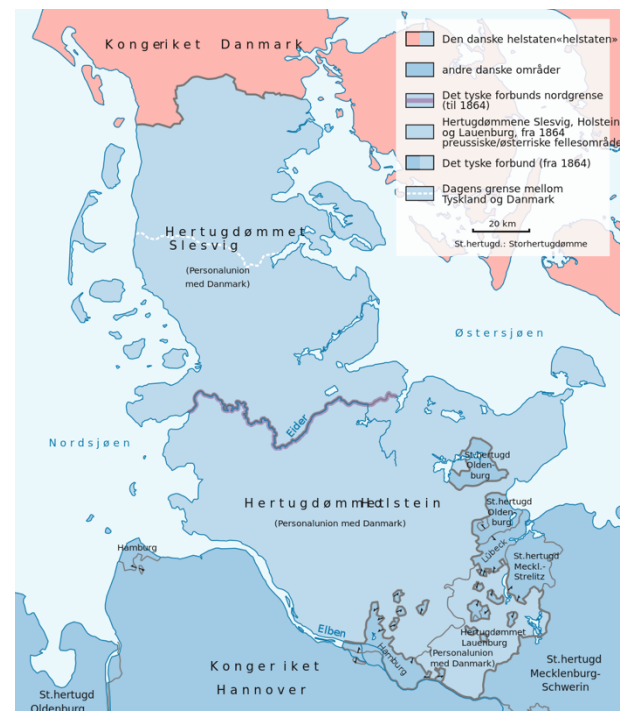
Danmark – fra multi-etnisk stat til nationalstat

Vi kan følge Danmarks udvikling som eksempel på de bredere europæiske tendenser. Det danske rige var i 1800 en multi-etnisk statsdannelse udgjort af Danmark, Norge, hertugdømmerne Slesvig og Holsten samt en række kolonier, blandt andet Grønland og de Vestindiske Øer i Caribien. Det, der bandt riget sammen, var den enevældige konge, som alle indbyggere var undersåtter af.

Et væsentligt ryk i retning af en dansk nationalstat skete i 1814 i forbindelse med fredsslutningen efter Napoleonskrigene. Den danske stat mistede kontrollen over Norge, som i stedet overgik til svensk overherredømme. Hermed blev den danske stat omdannet til en småstat med en dansktalende majoritet og en stor tysktalende minoritet.

Forholdet mellem det danske og det tyske gav i 1840'erne anledning til intense uenigheder inden for staten. I Slesvig og Holsten opstod en tysksindet nationalistbevægelse, der drømte om at løsrive Slesvig-Holsten fra Danmark og skabe en ny slesvig-holstensk stat med tættere tilknytning til de andre tyske riger. Imens krævede danske nationalister i København – de såkaldte 'nationalliberale' – at hertugdømmet Slesvig skulle indoptages fuldt i det danske kongerige. Deres argumenter var blandt andet, at Slesvig var gammelt dansk land, hvor der boede mange dansktalende.

Ad to omgange eskalerede situationen til krig, kendt som **de slesvigske krige**. Den første slesvigske krig 1848-51 kan – lidt for simpelt – beskrives som en borgerkrig inden for den danske stat. Den slesvig-holstenske selvstændighedsbevægelse søgte at løsrive sig, men blev besejret af det danske militær. Krigen løste dog ikke konflikten. Den anden slesvigske krig, kendt som 1864-krigen, var primært en krig mellem kongeriget Danmark og kongeriget Preussen, den største af de tyske stater. Danmark tabte krigen, med den konsekvens, at Slesvig og Holsten blev indlemmet i Preussen. De dansksindede i Slesvig kom hermed til at leve under tysk herredømme.

Hertugdømmerne i den danske stat

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karte_Deutsch-D%C3%A4nischer_Krieg_no.svg

Det danske nederlag i 1864 betød samtidig, at områder med tysk identitet forsvandt ud af den danske stat. Man kan derfor sige, at 1864 var med til at skabe en egentlig dansk nationalstat, idet dansk identitet nu var klart dominerende inden for staten. Godt nok ejede Danmark stadig fjerne kolonier med indbyggere, der ikke følte sig danske, men hovedparten af statens indbyggere var nu dansktalende og dansksindede.

I begyndelsen af 1900-tallet bevægede Danmark sig tættere på at blive den nationalstat, vi kender i dag. Tre eksempler: I 1917 blev de dansk-vestindiske øer solgt til USA, i 1918 gik Island fra at være en dansk koloni til at blive en selvstændig stat, og i forlængelse af Første Verdenskrig (1914-1918) stemte et flertal af indbyggerne i Nordslesvig for igen at blive del af den danske stat, hvilket formelt skete med **genforeningen 1920**.

Den lange vej til nationalstaternes Europa

Løfter vi blikket fra Danmark til Europa generelt ser vi mange af de samme overordnede processer: Nationalistiske krav gav anledning til ændringer af de politiske grænser, typisk i forbindelse med krige. I 1800-tallet sås det især i **Italiens samling** 1861 og **Tysklands samling** 1871. Gennem forhandlinger og krige blev de mange bystater og fyrstendømmer i det italienske og tyske område gradvist samlet til to nye store nationalstater.

En anden tendens var, at store multietniske imperier efterhånden blev splittet i mindre dele. Osmannerriget smuldrede i årtierne før og efter 1900, og hermed opstod nye selvstændige stater som Rumænien og Bulgarien. I forbindelse med Første Verdenskrig faldt både det russiske og det østrigske kejserrige fra hinanden, og en række nye nationalstater opstod i stedet, bl.a. Østrig, Ungarn og Polen.

Bevægelsen mod nationalstaternes Europa fortsatte i resten af 1900-tallet. Stadig i dag kan man dog indvende, at så godt som intet land i Europa er en rendyrket nationalstat. I mange lande findes der fx store nationale mindretal, der bærer en anden identitet end majoriteten, fx baskere og cataloniere i Spanien og russere i Estland, Letland og Ukraine. Heller ikke Danmark er en fuldstændig nationalstat, eftersom den danske stat også indbefatter Grønland og Færøerne. Samtidig kan man argumentere for, at EU-samarbejdet har flyttet politisk magt væk fra nationalstaterne og over til en overnational union.

Sammenfatning

Der er ikke enighed blandt forskerne om, hvornår national identitet og dermed nationer opstod i Europa, herunder en dansk national identitet. Perennialister argumenterer for, at der allerede i middelalderen fandtes nationale identiteter i Europa, mens modernister mener, at nationale identiteter først voksede frem omkring 1800, i takt med Europas modernisering. Etnosymbolister argumenterer for en mellemposition. De hævder, at nationale identiteter ikke fandtes i middelalderen, men at der i denne periode eksisterede løsere etniske identiteter – såkaldte etnier – som de følgende århundreder gradvist udviklede sig til stærkere nationale identiteter.

Nationsdannelsesprocessen i Europa var dog ikke kun et spørgsmål om identiteter. Lige så væsentligt var det, at de politiske grænser i løbet af 18-1900-tallet blev ændret, så Europa gradvist blev et kontinent af nationalstater. For den danske stat var nogle af de væsentligste begivenheder i denne proces tabet af Norge i 1814, tabet af Slesvig og Holsten 1864, samt Nordslesvigs genforening med Danmark i 1920.

Nøglebegreber i teksten

Nation
National identitet
Nationsdannelse
Forestillede fællesskaber
Perennialisme
Danere
Modernisme
Borgerlig offentlighed
De danske landboreformer
Nationalromantikken
Etnosymbolisme
Etnier
Nationalstater
Nationalisme
De slesvigske krige
Genforeningen 1920
Italiens samling
Tysklands samling

4.5

Hvorfor blev Europa aldrig et imperium igen?

I forhold til den samlede verdens historie er Europas udvikling efter Romerrigets fald en løjerlig afvigelse fra normen.

Gennem årtusinder var det nemlig mest almindeligt, at klodens frugtbare egne var samlet i store imperier. Mægtige kejsere herskede over gigantiske riger, der gennem århundreder dominerede en hel region. Men efter Romerrigets fald i 400-tallet opstod et sådant imperium aldrig igen i Europa. Europa blev derimod præget af kongeriger, der opstod, gik til grunde, blev omformet og efterhånden udviklede sig til et stabilt system af stater.

Fraværet af et nyt europæisk imperium har formentlig været centralt ift. at skabe den verden, vi bebor i dag. Det er usikkert, om Danmark i dag ville eksistere som selvstændig nation, hvis et stabilt fælleseuropæisk imperium var opstået i middelalderen. Det er tvivlsomt, at europæerne ville have sendt opdagelsesrejsende, missionærer og kolonister afsted til verdens afkroge, hvis ikke Europa havde været præget af intens konkurrence mellem en række forskellige stater. Og det er usandsynligt, at Europa ville have udviklet videnskab, industri og demokrati i samme grad, hvis den politiske magt havde ligget hos én europæisk imperiehersker og hans embedsfolk.

Der er derfor al mulig grund til at undersøge, hvorfor imperiet aldrig kom tilbage til Europa.

Kapitlets centrale problemstilling

- *Hvorfor blev Europa efter Romerrigets fald aldrig domineret af et stabilt imperium igen?*

Middelalderens samfundsindretning modarbejdede imperiedannelser

Når vi skal forklare, hvorfor et nyt imperium ikke voksede frem af Romerrigets ruiner, er det oplagt at se på, hvordan Europa så ud i århundrederne efter Roms fald i 400-tallet.

De kongeriger, der prægede Europa fra 5-600-tallet og de næste mange århundreder, var en hel anden type riger end Romerriget. For det første havde de nye kongeriger ikke kontrol over den kristne kirke. Imperier er ofte præget af, at de religiøse autoriteter er underlagt herskeren. Men middelalderens Europa var kendetegnet ved **den selvstændige katolske kirke**. Kirken var en uafhængig organisation med stor ideologisk magt, eftersom folk gerne lyttede til, hvad de religiøse autoriteter mente. Paver og ærkebiskopper brugte jævnligt denne magt til at modarbejde ambitiøse konger, der stræbte efter at opbygge imperier.

For det andet havde middelalderens kongeriger ikke et stort statsligt og skattefinansieret militær. Militæret i hvert rige var især udgjort af adelige stormænd (grever, hertuger, baroner mv.), der var forpligtet på at stille med egne private minihære, når kongen havde brug for tropper til at føre krig. Til gengæld for denne forpligtelse havde hver stormand ret til at herske mere eller mindre frit over et jorderråde, som var det hans eget rige (se kapitel 4.1). Man kan med andre ord sige, at middelalderen var præget af **decentraliseret militær og politisk magt**.

Denne decentralisering gjorde det vanskeligt at skabe og opretholde imperier. Dels var kongens magt på slagmarken afhængig af, om stormændene var loyale, når kongen ønskede at gå i krig. Selvom kongen drømte om at bygge sig et imperium, så havde stormændene ikke nødvendigvis interesse i at deltage i langvarige erobringskrige i fjerne egne. Dels var hærene relativt små, hvilket gjorde det vanskeligt at kontrollere store områder. 10.000 krigere var fx en meget stor middelalderhær. Til sammenligning havde den romerske general Julius Cæsar omkring 30.000 legionærer under sin kommando, da han i 58 f.v.t. invaderede Gallien – det nuværende Frankrig. Sådanne hærstyrrelser blev først almindelige igen i 1500-tallets Europa, i forbindelse med, at militær- og skattestater vandt frem (se kapitel 4.3).

Frankerriget – en undtagelse?

Alt det ovenstående viser, hvorfor det var vanskeligt at etablere et imperie i middelalderens Europa.

I slutningen af 700-tallet lykkedes det dog faktisk for et af Europas kongeriger – Frankerriget – at udvikle sig til et imperium. Dygtige konger, svagere naboer og en god portion held var nogle af årsagerne til succesen. I år 800 var store dele af Europa behersket af Frankerkongen **Karl d. Store**. Samme år valgte paven endda at krone Karl til kejser.

Kejser Karl herskede måske nok over et imperium, men det var ikke en stabil statsdannelse. **Frankerrigets nedtur** begyndte allerede i 830'erne, hvor riget blev plaget af ødelæggende borgerkrige mellem forskellige tronarvinger. Problemet var, at disse tronarvinger alle havde private hære til deres rådighed, som de kunne bruge til at bekriige hinanden – med rigets svækkelse til følge. I 843 blev riget delt i tre dele (Vestfranken, Midtfranken og Østfranken), fremfor at forblive ét samlet rige.

Frankerrigets udvikling 481-814

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Frankish_Empire_481_to_814-en.svg

Imperiedrømme forpurret af vrangvillige skatteydere og europæisk magtbalance

Middelalderens decentraliserede riger blev fra omkring 1400 og frem gradvist afløst af egentlige stater, der havde langt større kontrol over fx militær og skatteopkrævning (se kapitel 4.3). Hvorfor lykkedes det ikke en af Europas fyrster at opbygge et stabilt imperium i de følgende århundreder?

Kejser Karl 5. (reg. 1519-1555) udgør et godt eksempel. Karl af fyrsteslægten Habsburg arvede et gigantisk rige, fordi hans familie gennem generationer havde indgået ægteskaber, der havde samlet stadig større besiddelser i den habsburgske slægt. Som 20-årig var Karl derfor både konge af Spanien, Østrig, Nederlandene og Burgund, samt ikke mindst Tysk-romersk Kejser, og dermed *formelt* øverste fyrste over hele Tyskland og Norditalien.

Karl og hans søn Filip forsøgte i 1500-tallet at opnå egentlig dominans over Europa, men mødte modstand fra adskillige sider. For det første blev Karl begrænset i sine ambitioner af adelen i Spanien og de tyske riger, samt af velstående købmænd i de rige byer i Nederlandene. Disse

Karl 5.s besiddelser i 1544.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Habsburg_Empire_of_Charles_V.png

lokale eliter strittede ofte voldsomt imod, når Karl forsøgte at få dem til at betale mere i skat. De havde ingen interesse i at betale for lejesoldater til Karls militære eventyr langt fra deres hjemegn. For det andet besluttede de andre europæiske monarker at alliere sig for at balancere habsburgernes magt. Karl måtte derfor opgive at samle Europa i ét stort imperium.

Historien om Karl 5. fortæller to væsentlige pointer om det Europa, der voksede frem efter middelalderen. Godt nok var magten over militæret blevet centraliseret i staten, men der var stadig ofte **stærke eliter**, der strittede imod at betale for store militærkampagner. Selv da kongerne blev enevældige i 1600-tallet, kunne de stadig ikke bare opkræve skatter, som det passede dem. Risikoen for oprør var fortsat til stede.

Den anden pointe er, at **den europæiske magtbalance** forhindrede imperiedannelser. Magthaverne i de forskellige stater var yderst bevidste om, at ingen stat måtte få for stor magt. Når en hersker begyndte at blive særlig mægtig, gik de øvrige stater derfor sammen i en modalliance, der kunne sætte ham på plads.

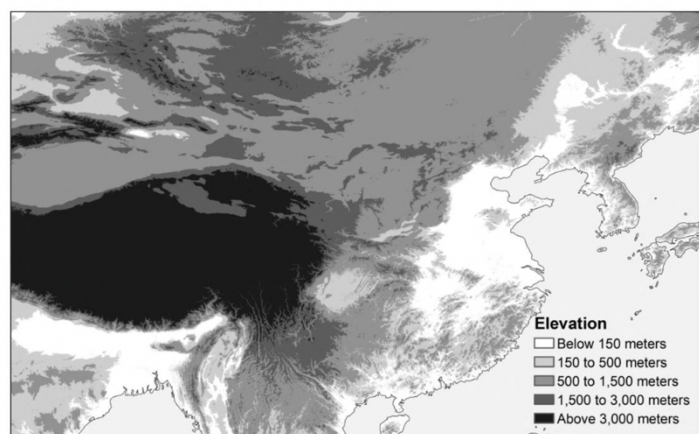
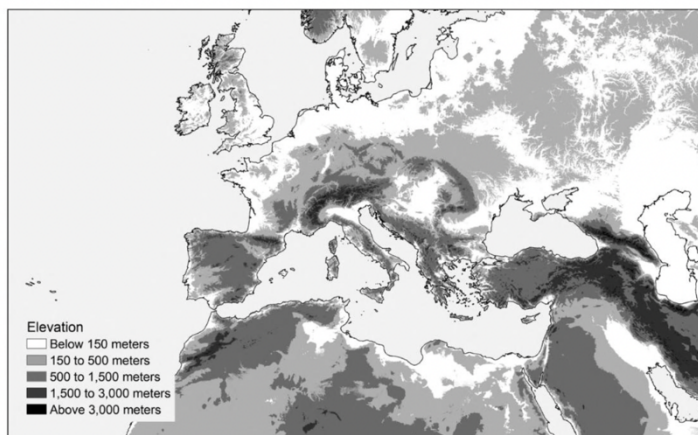
Et illustrativt eksempel på magtbalanceens betydning sås i begyndelsen af 1800-tallet, hvor den franske militærdiktator og kejser **Napoleon Bonaparte** på få år erobrede enorme territorier og dermed opbyggede et vældigt imperium. Napoleon fik dog kun kort tid som imperiehersker, for i 1813-1814 blev han besejret af en anti-fransk alliance af Rusland, Storbritannien og Preussen. Dermed blev den europæiske magtbalance gendannet.

Geografien som forklaring på manglende europæiske imperier

De forrige forklaringer peger på **politiske strukturer** internt i Europa som årsag til, at et nyt stabilt imperium aldrig kom til at dominere kontinentet efter Romerriget. Men en del forskere argumenterer for, at vi snarere skal rette blikket mod de **geografiske strukturer**, når vi skal finde den grundlæggende årsag til de manglende imperiedannelser.

Man kan eksempelvis se på **Europas særlige topografi**, dvs. kontinentets geografiske udformning. Europa er præget af halvøer (fx den iberiske, den italienske, den skandinaviske) og en stor øgruppe (de britiske øer). Derudover er kontinentet gennemskåret af høje bjergkæder (Pyrenæerne, Alperne, Karpaterne). Alle disse geografiske vilkår har formentlig gjort det vanskeligere at etablere store imperier på kontinentet.

Kina er den mest tydelige modpol. Kinas historiske centrum er **den nordkinesiske slette**, et stort og frugtbart landbrugsområde. Gennem sletten løber Den Gule Flod, der binder regionen sammen. Samtidig er det kinesiske kerneland ikke gennemskåret af bjergkæder. Kinas største bjergkæder ligger langt mod vest. Det er nærliggende, at den kinesiske geografi har gjort det vanskeligere for små selvstændige stater at overleve i længere perioder i det kinesiske område. Og der findes da også det mønster i Kinas historie, at selv når det kinesiske imperium blev splittet i mindre stater, gik der som regel ikke mange årtier eller århundreder, før et nyt kinesisk imperium blev dannet, typisk med udgangspunkt i den nordlige slette.

Højdeprofiler Europa og Østasien

Den eurasiske steppe strækker sig fra Ukraine i vest til Mongoliet i øst. Her ses et steppeområde i Kazakhstan.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Horses_in_Kazakhstan.jpg

Steppeeffekten

En anden geografisk forklaring lyder på, at Vesteuropas manglende imperiedannelser kan skyldes afstanden til **steppeområder**. Forskere har nemlig identificeret et historisk mønster. De områder, der har ligget relativt tæt på store steppeområder, har gennem tiden oftere været en del af imperier. Mønsteret kan fx ses i Kina, Rusland og Mellemøsten, der historisk har været domineret af imperier. Disse områder ligger alle relativt tæt på den store eurasiske græssteppe, der strækker sig fra Ukraine i vest til Mongoliet i øst.

Hvorfor er der en forbindelse mellem stepper og imperier? Den grundlæggende pointe er, at stepperne gennem tiden ikke har været egnet som landbrugsområder. De har været beboet af nomadefolk med store hestehjorde, som de drev rundt omkring for at græsse. Nomaderne var ofte ekstremt dygtige ryttere, der fx kunne skyde bue fra hesteryg. Samtidig var nomaderne meget ofte i væbnet konflikt med landbrugssamfund nær dem, bl.a. fordi de ønskede at opnå de varer, som kun landbrugssamfund kunne producere, såsom silke og metalvarer.

Dette medvirkede til, at imperier oftere opstod og overlevede i regionerne rundt om steppen. Der var flere grunde:

- Konger, der herskede over landbrugssamfund nær steppen, kunne lade sig inspirere af steppenomadernes krigsførelse. De havde let **adgang til heste** via handel med nomaderne. Dermed kunne de udruste store rytterhære, eller de kunne hyre steppens ryttere som lejesoldater. Begge dele gav dem en ekstremt **mobil hær af krigere**, som de kunne bruge til at erobre andre samfund længere væk, og dermed skabe sig et imperium.
- Bare **truslen om invasion** fra steppenomadene gjorde indbyggerne i landbrugssamfundene nær steppen mere tilbøjelige til at acceptere en stærk imperiemagt, der kunne beskytte dem mod angreb fra steppen.
- Og når disse imperier alligevel smuldrede, blev de til tider erobret gennem **invasioner fra steppenomadiske rytterfolk**, der dermed skabte nye imperier. Mongolernes erobringer af Mellemøsten og Kina i 1200-tallet er et eksempel herpå.

Vesteuropa lå til gengæld langt fra steppen, og var dermed afskærmet fra steppens imperieskabende effekter. Måske ville Europas politiske historie have set fuldstændig anderledes ud, hvis den store eurasiske steppe havde strakt sig ikke bare til Ukraine, men til Polen?

Årsagssammenhænge: Geografiske forklaringer

Geografiske forklaringer på historiske udviklinger er blevet mere populære i historiefaget i de seneste årtier.

Det er der gode grunde til. Menneskelige samfund er naturligvis formet af naturens rammer. Derudover er geografiske argumenter ofte relativt enkle i deres udformning. Det gør dem lettere at teste i andre sammenhænge (*mon terrænet i Afrika syd for Sahara har vanskeliggjort udviklingen af imperier?*).

En del forskere indvender dog, at vi skal passe på med at konkludere, at historiens gang grundlæggende er skabt af geografi. Fortidens samfund var ikke styret af naturvidenskabelige lovmæssigheder. De blev formet af menneskers bevidste og ubevidste handlinger, og selvom disse menneskers handlinger var påvirket af geografi, var de også præget af alle mulige andre fænomener, fx religion, magtfordelingen i samfundet, hvad der gav status og meget andet.

Overvej:

- Romerriget herskede over store dele af Europa i adskillige hundrede år, på trods af bjergkæder og have, og selvom Roms militær ikke baserede sig på heste fra steppen. Er dette et bevis på, at geografiske forklaringer ikke holder?

Sammenfatning

Kapitlet forsøger at forklare, hvorfor der efter Romerrigets fald i 400-tallet ikke på noget tidspunkt er opstået et nyt stabilt og dominerende imperium i Europa.

En del af svaret finder vi ved at se nærmere på Europas politiske strukturer over tid. I middelalderen havde konger og kejsere fx ikke havde fuld kontrol over militærvæsenet, og de havde endnu mindre indflydelse over kirken. I 14-1500-tallet opstod mere solide statsstrukturer, men Europa var fortsat præget af stærke eliter, der nødigt betalte skat til herskeres imperiedrømme. Og når en hersker indimellem alligevel formåede at true den europæiske magtbalance, blev han mødt af modalliancer.

Man kan dog overveje, om Europas geografi udgør en mere grundlæggende forklaring på fraværet af nye imperier? Måske var det bjergkæder og halvøer, som vanskeliggjorde dannelsen af én altdominerende stat. Derudover lå Vesteuropa relativt langt fra den store eurasiske steppe, der ellers ofte havde en imperieskabende effekt.

Nøglebegreber i teksten

Den selvstændige katolske kirke
Decentraliseret militær og politisk magt
Karl d. Store
Frankerrigets nedtur
Kejser Karl 5.
Stærke eliter
Den europæiske magtbalance
Napoleon Bonaparte
Politiske strukturer
Geografiske strukturer
Europas særlige topografi
Den nordkinesiske slette
Steppeområder
Adgang til heste
Mobil hær af krigere
Truslen om invasion
Invasioner fra steppenomadiske rytterfolk